

ks. Maciej Szczepaniak¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Komunikacja w mediach według Jana Pawła II. Studium przypadku

Streszczenie

Jan Paweł II widział w mass mediach prawdziwą rewolucją kulturową – pierwszy współczesny areopag – na którym nieustannie dokonuje się wymiana informacji, idei i wartości. Z perspektywy czasu warto zadać pytanie, czy papież realizował postulat posługiwania się techniką współczesnej komunikacji jako integralną częścią działalności Kościoła?

Autor skupia się na dwóch znamienych wydarzeniach – modlitwie przy Ścianie Płaczu w Jerozolimie i wołaniu o pokój w przededniu wybuchu II wojny w Zatoce Perskiej. Artykuł pokazuje, że potencjał komunikacyjny Jana Pawła II wpływał z jego osobowości nacechowanej historią własnych, osobistych przeżyć.

Słowa kluczowe: Jan Paweł II, komunikacja, mass media, obraz i słowo w komunikacji

Summary

Communication in Media According to John Paul II. Case Study

John Paul II saw the mass media as a real cultural revolution – the first modern Areopagus, where a constant exchange of information, ideas and values takes place. From the perspective of time it is worthwhile to ask whether the Pope realized the postulate of using the modern communication technology as an integral part of the Church's activity.

The author focuses on two characteristic events – the Pope's prayer at the Western Wall in Jerusalem and his appeal for peace on the eve of the Second Gulf War. The paper shows that John Paul II's communication potential issued from his personality characterized by the history of his own personal experiences.

Keywords: John Paul II, communication, mass media, words & pictures in communication

---

¹ Ks. Maciej Szczepaniak (ORCID: 0000-0002-5042-0586) – dr hab., profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w dziedzinie teologii przeopiadania i komunikacji społecznej. Rzecznik archidiecezji poznańskiej, konsultor Rady ds. Środków Społecznego Przekazu Konferencji Episkopatu Polski, członek Stowarzyszenia Homiletów Polskich. Adres do korespondencji: ul. Ostrów Tumski 2, 61-109 Poznań. E-mail: ms@amu.edu.pl.

Kościół nie tylko wezwany jest do tego, aby korzystał z mediów w celu szerzenia Ewangelii, ale – dzisiaj jak nigdy dotąd – do zespolenia zbawczego orędzia z „nową kulturą”, którą potężne narzędzia komunikowania tworzą i nagłaśniają. Odczuwa on, że posługiwanie się techniką i technologią współczesnej komunikacji jest integralną częścią jego misji w trzecim tysiącleciu².

Przekonanie, wyrażone przez Jana Pawła II w jednym z jego ostatnich oficjalnych dokumentów – Liście apostolskim *Szybki rozwój* z 2005 roku skierowanym do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu – jest wyrazem szukania sposobów ewangelizacji w szerokim kontekście nowej kultury medialnej. Było to przekonanie, że obok tradycyjnych metod głoszenia orędzia o zbawieniu, jak świadectwo życia, katechizacja, kontakt osobisty, liturgia, działania duszpasterskie, bardzo ważnym narzędziem ewangelizacji stały się obecnie środki przekazu. Trzeba lepiej poznać ich język oraz metody współczesnej komunikacji, aby skutecznie głosić Ewangelię³.

Z perspektywy czasu warto zadać pytanie, czy Jan Paweł II w szerzeniu wiary chrześcijańskiej umiał odwoływać się do metod wypracowanych przez nowoczesne środki przekazu? Jaką wizję mediów znajdziemy w papieskim nauczaniu? W jaki sposób pontyfikat Jana Pawła II realizował postulat posługiwania się techniką współczesnej komunikacji jako integralną częścią działalności Kościoła u schyłku drugiego i na początku trzeciego tysiąclecia?

Celem niniejszego artykułu jest refleksja nad pontyfikatem Jana Pawła II w kontekście komunikacji społecznej. Interesuje nas rola efektywnej komunikacji w nauczaniu i w działaniu tego papieża. Spróbujemy nakreślić papieską diagnozę stanu kultury medialnej oraz przedstawić nauczanie na temat zadań twórców przekazu. Pokażemy też przykład realizacji komunikacyjnej funkcji przepowiadania za pomocą obrazu i słowa. Pomijamy ważne skądinąd zagadnienie wykorzystania środków

---

² Jan Paweł II, *List apostolski „Szybki rozwój” do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu* (24.01.2005), nr 2, www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/szybkir_24022005.html (27.02.2010).

³ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Instrukcja duszpasterska „Aetatis novae” o przekazie społecznym w 20. rocznicę ogłoszenia instrukcji „Communio et Progressio”* (22.02.1992), nr 11, *OsRomPol* 13 (1992) nr 6, s. 50–59.

przekazu w ewangelizacji. Pytamy raczej, jaką Jan Paweł II dał odpowiedź na przemiany wywołane wpływem mediów na współczesnego człowieka, które dotknęły go w bezpośredni sposób.

1. Diagnoza i nauczanie

Teologiczne spojrzenie na media dobrze reasumuje pogląd wyrażony w dokumencie Soboru Watykańskiego II, według którego Kościół przyjmuje i śledzi środki przekazu, które odnoszą się do ducha ludzkiego i odsłaniają nowe drogi przekazywania myśli. Zdaje sobie sprawę z tego, że środki te, właściwie użyte, oddają człowiekowi wielką przysługę, wie jednak również, że ludzie mogą ich użyć przeciw zamierzeniom Stwórcy, obracając je na własną szkodę⁴.

Myśl Jana Pawła II podążała tą drogą. Pokazywał, że w epoce globalnej komunikacji wiele momentów ludzkiej egzystencji przebiega poprzez procesy medialne, a człowiek nieustannie musi się z nimi konfrontować. Zmusza go to do formacji osobowości i sumienia⁵. Formacja jest konieczna, ponieważ nowe media posługują się nowym językiem, który na trwałe zmienił proces przyswajania treści i jakość stosunków międzyludzkich⁶.

Media dały ludziom ogromną szansę pokonywania odległości i przewycięzania izolacji, umożliwiając kontakt z innymi, tworząc wirtualne społeczności. Ziemię można postrzegać jako miejsce tętniące elektronicznym przekazem, rozdyktowaną planetę zanurzoną w opatrnościowej ciszy przestrzeni kosmicznej⁷. Cechy nowych technologii stały się wyznacznikiem współczesnych możliwości komunikacyjnych człowieka:

---

⁴ Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, nr 1–2, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, tekst polski, nowe tłum., red. M. Przybył, Poznań 2002, s. 104–166.

⁵ Jan Paweł II, *List apostolski „Szybki rozwój” do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu*, dz. cyt., nr 3.

⁶ Jan Paweł II, *List apostolski „Szybki rozwój”...*, dz. cyt., nr 11.

⁷ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w Internecie* (22.02.2002), nr 1, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/internet_etyka_22022002.html (10. 02.2020).

Internet jest natychmiastowy, bezpośredni, ma światowy zasięg, jest zdecentralizowany, interaktywny, nieskończenie rozszerzalny co do treści i oddźwięku, łatwo dostosowujący się i adaptujący w znacznym stopniu⁸.

Ale nowe technologie postawiły też przed nami nowe wyzwania etyczne, bo „każdy mający odpowiedni sprzęt i umiarkowane umiejętności techniczne może być aktywnie obecny w cyberprzestrzeni, ogłaszać swoje przesłanie światu i domagać się uwagi”, każdy może też „bawić się anonimowością, odgrywać różne role i fantazjować”⁹. Zdaniem Jana Pawła II Internet w sposób radykalny zmienił psychologiczny stosunek człowieka do czasu i przestrzeni – skupiając uwagę na tym, co użyteczne i łatwo dostępne, człowiek może stracić motywację do podjęcia głębszej refleksji nad życiem¹⁰. „Te same czynniki, które mogą prowadzić do lepszego porozumienia, mogą też pogłębiać egocentryzm i wyobcowanie”¹¹.

Wśród wyzwań moralnych stojących przed twórcami przekazu na pierwszym miejscu papież stawiał poszanowanie prawdy i sprawiedliwości. Zauważał, że media niekiedy funkcjonują

w roli agentów propagandy i dezinformacji, w służbie wąskich grup interesów, uprzedzeń narodowych, etnicznych, rasistowskich i religijnych, chciwości materialnej i najróżniejszych fałszywych ideologii¹².

Szczególnie bolało go „podżeganie jednych grup przeciwko drugim w imię religii” i dyskryminujące traktowanie wierzeń religijnych¹³. Papież zauważał też, że „jeśli media są powołane, aby służyć wolności, same muszą być wolne i w sposób właściwy korzystać z tej wolności”¹⁴.

---

⁸ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w Internecie*, nr 7, dz. cyt.

⁹ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w Internecie*, nr 7, dz. cyt.

¹⁰ Jan Paweł II, *Orędzie na 36. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Internet – nowe forum głoszenia Ewangelii* (2002), <https://www.paulus.org.pl/231,36-sdssp-jan-pawel-ii-2002> (3.02.2020).

¹¹ Jan Paweł II, *Orędzie na 33. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki przekazu cenną pomocą dla tych, którzy szukają Ojca* (1999), nr 4, <https://www.paulus.org.pl/234,33-sdssp-jan-pawel-ii-1999> (3.02.2020).

¹² Jan Paweł II, *Orędzie na 37. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki społecznego przekazu w służbie autentycznego pokoju w świetle „Pacem in terris”* (2003), nr 3, <https://www.paulus.org.pl/230,37-sdssp-jan-pawel-ii-2003> (3.02.2020).

¹³ Jan Paweł II, *Orędzie na 37. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, dz. cyt., nr 4.

¹⁴ Jan Paweł II, *Orędzie na 37. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, dz. cyt., nr 5.

Wyrażona wyżej opinia na temat środków społecznego przekazu prowadziła Jana Pawła II do uznania związku przepowiadania ze światem mediów i sztuką komunikacji. Widać to zwłaszcza w wypowiedziach skierowanych do twórców medialnego przekazu, których papież nazywał „szafarzami” duchowej potęgi. Funkcja nauczania i oddziaływania, którą niegdyś w dużej mierze spełniali w społeczeństwie kaznodzieje, została w czasach współczesnych niejednokrotnie przejęta właśnie przez mass media. Jan Paweł II widział w nich prawdziwą rewolucję kulturową – „pierwszy współczesny areopag”, na którym nieustannie dokonuje się wymiana informacji, idei i wartości:

Środki społecznego przekazu osiągnęły takie znaczenie, że dla wielu są głównym narzędziem informacyjnym i formacyjnym, przewodnikiem i natchnieniem w zachowaniach indywidualnych, rodzinnych, społecznych¹⁵.

Stąd też Jan Paweł II starał się uświadamiać nadawcom – szafarzom, że muszą brać odpowiedzialność za przekazywane odbiorcom treści. Wzywał do

wytwarzania moralnie zdrowej opinii publicznej w sprawach, które najściślej wiążą się z dobrem ludzkości naszych czasów, [takich jak] wartość ludzkiego życia, rodziny, pokoju, sprawiedliwości i solidarności między narodami¹⁶.

Tę odpowiedzialność twórców papież nazywał wysiłkiem poetyckim:

Jestem całkowicie świadom tego, że zachęcając was do takiego wysiłku ludzkiego i „poetyckiego” (w prawdziwym znaczeniu zdolności twórczej właściwej sztuce), proszę was, abyście zrezygnowali z pewnych planów poszukiwania obliczonego według największego „wskaźnika odbioru” dla bezpośredniego sukcesu¹⁷.

---

¹⁵ Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio* o stałej aktualności posłania misyjnego, nr 37, Watykan 1990.

¹⁶ Jan Paweł II, *Orędzie na 20. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Kształtowanie opinii publicznej* (1986), <https://www.paulus.org.pl/247,20-sdssp-jan-pawel-ii-1986> (4.02.2020).

¹⁷ Jan Paweł II, *Orędzie na 13. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki społecznego przekazu w służbie ochrony i rozwoju dziecka w rodzinie i w społeczeństwie* (1979), <https://www.paulus.org.pl/254,13-sdssp-jan-pawel-ii-1979> (4.02.2020).

Papież pytał w tym kontekście, czy „prawdziwym dziełem sztuki nie jest to, które narzuca się bez ambicji sukcesu i które rodzi się z autentycznej zdolności i z pewnej dojrzałości fachowej?”¹⁸.

Źródeł takiego rozumienia komunikacyjnych i medialnych zdolności człowieka Jan Paweł II doszukiwał się we własnym doświadczeniu życiowym. Składały się na nie aktorska działalność w Konfraterni Teatralnej na krakowskiej polonistyce i w teatrze słowa Mieczysława Kotlarczyka, autorstwo poezji i dramatów, duchowa formacja, którą – jak sam mówił – zawdzięczał „od początku polskiej kulturze, polskiej literaturze, polskiej muzyce, plastyce, teatrowi – polskiej historii, polskim tradycjom chrześcijańskim, polskim szkołom, polskim uniwersytetom”¹⁹. A potem jego

posługa pasterska, „mentalność soborowa”, [...] osobiste doświadczenia i przekonywanie człowieka, chrześcijanina i biskupa – [kazały mu] podkreślić możliwości dobra, bogactwa i opatrnościowy charakter środków przekazu społecznego²⁰.

Dlatego pisał: „ta ich część, określana jako «artystyczna», nie tylko nie uchodzi mojej uwadze, lecz budzi podziw”²¹.

Działalność medialna wpisuje się – zdaniem papieża – w pracę na rzecz kultury:

[...] praca dziennikarska jest angażowaniem się w rozwój kultury i odkrywaniem przestrzeni, w której uczestnicy procesu przekazu społecznego stają się szafarzami i rządcami ogromnej duchowej potęgi, która należy do dziedzictwa ludzkości i ma służyć wzbogaceniu całej ludzkiej społeczności²².

Jan Paweł II zauważał, że „kultura jest sama w sobie komunikacją – nie tylko i nie tyle człowieka ze środowiskiem, do panowania nad którym

---

¹⁸ Jan Paweł II, *Orędzie na 13. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, dz. cyt.

¹⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży w Gnieźnie*, 3.06.1979.

²⁰ Jan Paweł II, *Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki społecznego przekazu w służbie odpowiedzialnej wolności człowieka* (1981), <https://www.paulus.org.pl/252,15-sdssp-jan-pawel-ii-1981> (4.02.2020).

²¹ Jan Paweł II, *Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu...*, dz. cyt.

²² Jan Paweł II, *Bądźcie współpracownikami prawdy w służbie sprawiedliwości i miłości. Do pracowników mass mediów*, Los Angeles, 15.09.1987, w: *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II*, zebrał i oprac. ks. A. Lewek, Warszawa 2008.

człowiek został powołany, ile człowieka z innymi ludźmi”²³. W przemówieniu do artystów i dziennikarzy w 1981 roku podkreślał, że Kościół postrzega zawód artysty i dziennikarza jako pewną dyspozycję ducha, która definiuje zarówno środki, wielkość, jak i odpowiedzialność zadań²⁴. Była to wizja Kościoła, który szanuje autentyczny wysiłek twórców przekazu i sam chce rozwijać umiejętności komunikowania się z każdym człowiekiem, by przekazać mu prawdę o zbawieniu.

Dlatego właśnie Jan Paweł II nazywał współczesną działalność Kościoła próbą przyjaznej współpracy ze środkami przekazu, szukaniem szansy na przyjaźń i dialog, budowaniem mostów. Jeśli nawet w mediach często istotna jest nie tyle prawda, ile „wiadomość” wzbudzająca zainteresowanie, współcześni świadkowie Chrystusa nie mogą cofnąć się przed głoszeniem Ewangelii²⁵. Kulturę Kościoła nazywał kulturą pamięci, mądrości i radości, która chroni przed skupianiem się jedynie na informacjach o przemijającym znaczeniu, przed bezsensownym gromadzeniem faktów, przed bezduszną ucieczką od prawdy i odpowiedzialności. W mediach Jan Paweł II widział dla Kościoła szansę, by w głoszeniu Ewangelii kierować się „świeżymi” metodami ułatwiającymi zrozumienie codziennej rzeczywistości ludzkiego życia, otwartością na całokształt powstającej dziś nowej wiedzy i porozumiewaniem się w sposób przekonujący, a nawet porywający²⁶.

Przyjrzyjmy się teraz działaniu papieża z perspektywy dwóch charakterystycznych dla tego długiego pontyfikatu wydarzeń.

---

²³ Jan Paweł II, *Orędzie na 18. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki przekazu społecznego pomostem pomiędzy wiarą i kulturą* (1984), <https://www.paulus.org.pl/249,18-sdssp-jan-pawel-ii-1984> (5.02.2020).

²⁴ Jan Paweł II, *Istota wielkości i odpowiedzialności sztuki i publicystyki. Przemówienie do artystów i dziennikarzy*, Monachium, 19.11.1981, w: Jan Paweł II, *Wiera i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, Rzym 1986, s. 99–108.

²⁵ Jan Paweł II, *Orędzie na 35. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Rozgłaszajcie to na dachach: Ewangelia w epoce globalnej komunikacji* (2001), nr 3, <https://www.paulus.org.pl/232,35-sdssp-jan-pawel-ii-2001> (6.02.2020).

²⁶ Jan Paweł II, *Orędzie na 33. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki przekazu cenną pomocą dla tych, którzy szukają Ojca* (1999), nr 3, dz. cyt.

2. Obraz koniecznie do opowiedzenia

W cytowanym wyżej przemówieniu do artystów i dziennikarzy wygłoszonym w Monachium papież wyraźnie podkreślił, że Kościół potrzebuje obrazów. To one, obok słów, mogą stać się skutecznym nośnikiem orędzia o zbawieniu. „Wiara nie odnosi się jedynie do słuchu, ale także do wzroku, do obydwu tak bardzo podstawowych zdolności człowieka”²⁷. Wydaje się, że w posłudze Jana Pawła II wzajemne przenikanie się kultury Kościoła z kulturą mediów widać właśnie w podkreślaniu znaczenia komunikacji wizualnej. Zwłaszcza w trakcie podróży apostolskich Jan Paweł II umiał wykorzystać scenografię miejsc, do których się udawał, kreując wydarzenie medialne i stwarzając sytuację koniecznie do opowiedzenia.

Na potwierdzenie tej tezy przyjrzyjmy się jednemu obrazowi. Prawdziwie ikonicznym wyobrażeniem pontyfikatu stała się modlitwa papieża pod Murem Płaczu w Jerozolimie podczas pielgrzymki do Ziemi Świętej w 2000 roku. Papież zdawał sobie sprawę z tego, że przybywa do miasta, które jest swoistym skrzyżowaniem dróg pokoju:

takie jest tajemnicze powołanie Świętego Miasta w historii i geografii zbawienia; to powołanie obejmuje cały region i ogarnia wszystkich wierzących: żydów, chrześcijan i muzułmanów²⁸.

Mur, który otaczał zburzoną świątynię jerozolimską, Ściana Płaczu, święta ściana modlitwy Izraela, stała się miejscem modlitwy następcy apostołów. Podobnie jak czynią to pobożni Żydzi, także papież wsunął w szczelinę muru kartkę z modlitwą²⁹.

Ten samotny pielgrzym pogrążony w zadumie, ręka wkładająca kartkę w szczeliny muru, schyłona głowa papieża proszącego Boga o przebaczenie i braterstwo między narodami – obrazy, powtórzone na pierwszych

---

²⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie do artystów i dziennikarzy*, Monachium, 19.11.1981, dz. cyt.

²⁸ Jan Paweł II, *List do Kościoła w Jerozolimie*, 28.11.1997.

²⁹ Tekst modlitwy pochodził z jubileuszowej liturgii przebiegającej w Bazylice Świętego Piotra: „Boże naszych ojców, Ty wybrałeś Abrahama i jego potomstwo, aby objawić swe Imię narodom. Jesteśmy głęboko zasmuceni postępowaniem tych, którzy w ciągu historii spowodowali cierpienia Twoich dzieci. Prosząc Cię o przebaczenie, chcemy zobowiązać się do prawdziwego braterstwa z narodami Przymierza” (26.03.2000).

stronach gazet, w czołówkach wiadomości telewizyjnych i w informacjach internetowych, wyrażały duchowy portret człowieka wiary, stały się ucieleśnieniem pragnienia sacrum. Był to gest uniwersalny, nabierający jednak szczególnego znaczenia dla społeczności żydowskiej. „Powolne podchodzenie Jana Pawła do Muru Zachodniego – do jerozolimskiej Ściany Płaczu – i włożenie tam kartki z modlitwą, aktem skruchy uczyniło więcej dobrego aniżeli papieskie przemówienia. Opowiadano mi, że w tym momencie płakali nawet niektórzy rabini niechętni Kościołowi”³⁰ – wspominał ks. Michał Czajkowski. „Ten jeden prosty gest trafił do zwykłych Żydów, także do tych, którzy nie mają wykształcenia ani szczególnych zainteresowań potrzebnych do śledzenia przemian nauczania kościelnego”³¹ – pisał filozof Stanisław Krajewski. „Jego pojawienie się przy murze było zdumiewającym obrazem, niezwykłym ekumenicznym gestem i wydarzeniem do zamieszczenia w książkach historycznych”³² – relacjonowano na łamach „The Washington Post”. „Papież podbił serca wszystkich, żydów, arabów, chrześcijan... Swym obliczem starca i dziecka połączył [skomunikował] wielkie cuda przeszłości z małymi cudami naszego codziennego życia”³³ – pisał David Grossman. Włoski dziennikarz żydowskiego pochodzenia w relacji opublikowanej na łamach rzymskiego dziennika „La Repubblica” określał wydarzenie jako autentyczne dzieło pojednania: „Dzięki niezwyklej intuicji tej prośby o przebaczenie Boga włożonej w pęknięcie Ściany Płaczu, najbardziej żydowskiemu gestowi, jaki można było sobie wyobrazić, Jan Paweł II podbił serce Izraela, realizując autentyczne dzieło pojednania”³⁴; „jubileusz zdołał dotknąć głęboko także ludzi innej wiary i niewierzących”³⁵. Tę samą myśl – w kontekście całego pontyfikatu – wyraził Szewach Weiss w przeddzień kanonizacji papieża:

³⁰ *Kościół Jana Pawła II - Kościół Benedykta XVI*. Z Haliną Bortnowską, ks. Michałem Czajkowskim, ks. Tadeuszem Dzikkiem i ks. Grzegorzem Rysiem rozmawia Janusz Poniewierski, „Znak” 1 (2006), s. 24.

³¹ S. Krajewski, *Jan Paweł II w oczach Żydów*, „Znak” 1 (2006), s. 87.

³² L. Hockstader, J.R. Smith, *Pope prays at Western Wall*, „The Washington Post”, 27.03.2000, s. A1.

³³ D. Grossman, *Ci ha fatto sognare una vita senza odio*, „La Repubblica”, 27.03.2000, s. 9.

³⁴ G. Lerner, *Il paese dei balocchi*, 27.03.2000, s. 2.

³⁵ G. Lerner, *Gerusalemme conquistata*, 27.03.2000, s. 1.

Ja nie jestem katolikiem, jestem Żydem. U nas nie ma świętych, ale była atmosfera święta w Izraelu. U nas nie ma papieży, ale to był jednak nasz papież³⁶.

Wizualizacja jest dziś jednym z najbardziej rozpowszechnionych sposobów przekazywania informacji i jednocześnie głównym środkiem wyrazu artystycznego. Jerozolimski gest Jana Pawła II – podobnie jak wiele innych – stał się wydarzeniem koniecznym do opowiedzenia, ponieważ papież umiejętnie interpretował wielki temat współczesności, jakim jest dialog między religiami i kulturami, i sam stawał się ikoną poszukiwania przeżyć religijnych. Można powiedzieć, że była to jedyna reakcja, jaką Kościół może dać na dominującą w mass mediach tendencję do pokazywania informacji i obrazów, które

zawierają ładunek agresywności, począwszy od widowisk po „orędzia” polityczne, przez sterowane i prefabrykowane „odkrycia kulturalne”, które są prawdziwą „indoktrynacją”, oraz poprzez „hasła reklamowe”³⁷.

Jan Paweł II dostrzegał siłę obrazu, który stawał się znakiem i przyjmował podobną poezji funkcję wyrażania tego, co jest niewidzialne. Takie samo znaczenie miało wiele jego gestów – spojrzenie i uśmiech, bezsilność wobec postępującej choroby, uścisk dłoni, pocałunek ziemi w czasie pielgrzymki.

Jak bardzo wymowna była modlitwa pod Ścianą Płaczu, świadczy artystyczna wizja portretu Jana Pawła II zrealizowana przez Andrzeja Okińczyca. W dziele z 2005 roku zatytułowanym *Portret Jana Pawła II* artysta pominął postać papieża i sportretował Ścianę Płaczu z wyróżniającą się modlitewną kartką wsuniętą w szczelinę muru. W obliczu malarskich podobizn papieża, które – jak pisze Renata Rogozińska – niekiedy straszą w polskich kościołach, jakby

na przekór emocjonalnej i symbolicznej ostentacji, którą już zwyczajowo opiekują artyści wizerunki papieża, malarz pozbawia swe dzieło wszelkich znamion patosu, retoryki, ekspresji. [...] Okińczyć, wznosząc swą Ścianę Płaczu, stawia nas w obliczu misterium oczywistości³⁸.

---

³⁶ Wypowiedź Szewacha Weissa w przeddzień kanonizacji Jana Pawła II dla Wiadomości TVP, 26.04.2014, źródło: archiwum TVP.

³⁷ Jan Paweł II, *Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu...*, nr 4, dz. cyt.

³⁸ R. Rogozińska, *Misterium Oczyszczenia. O obrazie Andrzeja Okińczyca Portret Jana Pawła II*, „Format” 1 (2006), s. 63.

Obraz-relief nie jest „zwykłym portretem, tak jak niezwykłym było Jego życie, czyny, słowa”, a „brak widzialnej postaci Papieża nie jest tu rzeczywistym brakiem”³⁹.

3. Celne słowa

Tomy papieskich homilii, przemówień, encyklik czy listów apostoelskich zawierają wiele słów, które stanowią ogromne dziedzictwo myśli Jana Pawła II. Refleksja nad komunikacją jako integralną częścią misji Kościoła w jego przepowiadaniu prowadzi do podkreślenia jednej fundamentalnej umiejętności papieża: wypowiedziania słów zapadających głęboko w pamięć. Papież – jakby nauczony doświadczeniem funkcjonalności języka medialnego – realizował postulat celności słowa. Badacz literatury romantyzmu Jarosław Maciejewski nazywał ten pontyfikat „poematem współczesności”, na który składało się nauczanie wypowiedziane, zwarte, sugestywne, niekiedy patetyczne, z wpisaniem w nie własnych, osobistych losów⁴⁰. Jan Paweł II nie zapominał przy tym, że przyszłość człowieka zależy od kultury i prymatu ducha⁴¹, a „wzorem i przykładem wszelkiego przekazu jest słowo Boże”⁴².

Właśnie na ten aspekt – wpisania w słowo własnych osobistych losów – warto zwrócić uwagę w kontekście komunikatywności Jana Pawła II. Wymownym przykładem takich osobistych, odważnych i mocnych słów papieża stało się przesłanie wypowiedziane w przededniu II wojny w Zatoce Perskiej w 2003 roku. Dyplomacja watykańska brała wówczas aktywny udział w rozwiązywaniu konfliktu na Bliskim Wschodzie⁴³, któ-

³⁹ J. Stranz, *Apologia „nie-widzialności”. Portret Jana Pawła II Andrzeja Okieńczyca*, w: *Czerpiąc z korzenia szlachetnej oliwki. Dzień Judaizmu w Poznaniu 2004–2007*, red. J. Stranz, Poznań 2007, s. 301.

⁴⁰ J. Maciejewski, *Karol Wojtyła i Jan Paweł II wobec literatury*, „W drodze” 7 (1983), s. 58.

⁴¹ Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: Jan Paweł II, *Wiarą i kulturą. Dokumenty, przemówienia, homilie*, Rzym–Lublin 1988, s. 55.

⁴² Jan Paweł II, *Orędzie na 39. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki społecznego przekazu w służbie wzajemnego zrozumienia między narodami* (2005), <https://www.paulus.org.pl/228,39-sdssp-jan-pawel-ii-2005> (5.02.2020).

⁴³ Z.B. Rudnicki, *Dyplomacja papieska wobec konfliktów na Bliskim Wschodzie – osobisty wkład Jana Pawła II w dzieło pokoju*, „Polski Przegląd Stosunków Międzynarodowych” 3 (2003), s. 72–121.

remu ostatecznie nie udało się zapobiec. Podczas modlitwy Anioł Pański 16 marca 2003 roku papież odczytał apel o pokojowe rozwiązanie narastającego sporu, a przed błogosławieństwem apostoelskim dodał jeszcze od siebie słowa mocne i niepozabawione emocjonalnego zabarwienia:

Należę do tego pokolenia, które przeżywało II wojnę światową i ją przeżyło. Mam obowiązek przypomnieć wszystkim młodym, wszystkim młodszym ode mnie, którzy nie mieli takiego doświadczenia: „Nigdy więcej wojny”, jak powiedział Paweł VI podczas pierwszej wizyty w siedzibie Narodów Zjednoczonych. Musimy uczynić wszystko co możliwe! Wiemy dobrze, że nie jest możliwy pokój za wszelką cenę. I wszyscy wiemy, jak wielka jest to odpowiedzialność. A zatem modlitwa i pokuta⁴⁴.

Był to gest wyjątkowy i przez to także medialny. W przededniu wojny papież nie „podpierał się” nauczaniem moralnym Kościoła, ale osobistym doświadczeniem. Nie milczał dyplomatycznie, ale wołał. Retorykę tego wołania wzmacniał jego wizerunek: człowieka podeszłego w latach, mówiącego z trudem, obarczonego widocznymi znakami choroby i cierpienia. Używał słowa mocnego: „sopravvissuti” – ci, którzy przeżyli, nawiązującego do tragedii Shoah. Słowa papieża były charakterystyczną dla przepowiadania prorockiego formą słowa ostrzegającego, które nabiera retorycznej siły dzięki poparciu go przykładem z własnego życia. Była to komunikacja własnej tożsamości, współdzielenie się własnym doświadczeniem. Konkluzję stanowiła zachęta do modlitwy w intencji pokoju.

Człowiek, który przeżył wojnę – głośno, emocjonalnie, się jej sprzeciwiał. Istota sprawowanej przez Jana Pawła II posługi polegała na umiejętnej komunikacji samego siebie – człowieka z doświadczeniem zagłady, wojny, bolesnej utraty wolności, tragicznego czasu zniewolenia ze strony okupanta niemieckiego i sowieckiego. W najbardziej emocjonalnych wypowiedziach papieża dochodziło do głosu świadectwo trudnych, osobistych przeżyć, jak wtedy, kiedy mówił do Polaków:

Tak, trzeba wychowania do wolności, trzeba dojrzałej wolności. Tylko na takiej może się opierać społeczeństwo, naród, wszystkie dziedziny jego życia, ale nie można stwarzać fikcji wolności, która rzekomo człowieka wyzwala, a właściwie

---

⁴⁴ Jan Paweł II, Nigdy więcej wojny, Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, 16.03.2003, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/modlitwy/ap_16032003.html (7.02.2020).

go zniewala i znieprawia. [...] Może dlatego mówię tak, jak mówię, ponieważ to jest moja matka, ta ziemia! To jest moja matka, ta Ojczyzna!⁴⁵

To poczucie identyfikacji papieża z oczekującymi na jego słowo ludźmi było jednym z ważnych elementów jego strategii komunikacyjnej. Wiadać to choćby w formach adresatywnych, które zdolne były wytworzyć silny związek emocjonalny między nadawcą i odbiorcą, jak w przypadku introdukcji Jana Pawła II, zwracającego się do wiernych na krakowskim rynku „Krakowianie i goście”⁴⁶. „Mówił pięknie i celnie. Bezpośrednio. Miał wielki talent oratorski. Ale też słowa były takie, jakie trzeba, bo myślał tak, że słowem otwierał nową przestrzeń przed nami” (poeta Ernest Bryll o Janie Pawle II)⁴⁷.

4. Media w służbie osoby

Zdaniem Michała Drożdża wypracowana przez Karola Wojtyłę koncepcja „osoby w czynie” stanowi „inspirującą badawczo płaszczyznę refleksji nad komunikacją medialną w kontekście wartości i godności osoby”⁴⁸. Wynika z niej, że to „osoba ludzka jest fundamentem wszelkiej komunikacji oraz wszelka komunikacja jest równocześnie «komunikacją» osoby, w tym także medialną «komunikacją» osoby”⁴⁹. Potencjał komunikacyjny Jana Pawła II wyływał niewątpliwie z jego osobowości – charakteru, inteligencji, zdolności – nacechowanej historią własnych, osobistych przeżyć. Wojtyła wiedział jednak, że godność osoby ludzkiej jest wartością ontyczną i przysługuje każdemu, niezależnie od opinii na jego temat formułowanej przez innych. Może właśnie dlatego jego wizja komunikacji w Kościele była tak bardzo „ludzka”, spotykała się z tak wielkim uznaniem i pragnieniem partycypacji w wydarzeniach z jego udziałem. Potwier-

⁴⁵ Jan Paweł II, *Homilia*, Kielce, 3.06.1991, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/14kielce_03061991.html (10.02.2020).

⁴⁶ Jan Paweł II, *Homilia podczas mszy beatyfikacyjnej Anieli Salawy*, Kraków, 13.08.1991.

⁴⁷ *Promieniowanie ojcostwa. Jan Paweł II w oczach kilku pokoleń Polaków*, red. S. Mikołajczak, J. Sławek, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań 2009, s. 87.

⁴⁸ M. Drożdż, *Godność osoby ludzkiej jako fundament i cel komunikacji medialnej*, „Studia Socialia Cracoviensia” 8 (2016) nr 2, s. 13.

⁴⁹ M. Drożdż, *Godność osoby ludzkiej jako fundament i cel komunikacji medialnej*, dz. cyt., s. 16.

dzają to efekty medialne, opisywane w kategoriach „efektu Wojtyły” czy „mass appeal”, nadzwyczajnej zdolności mobilizacji tłumów⁵⁰. Używając Craigowskiej⁵¹ kategoryzacji tradycji teorii komunikacji, wywodzącej się z pojęć właściwych dla praktyki komunikacyjnej, Jan Paweł II skutecznie kontynuował tradycję retoryczną, w której kładzie się nacisk na moc słów, tradycję semiotyczną, w której ważna jest umiejętność zapośredniczenia poprzez znaki i tradycję fenomenologiczną, w której potrzeba kontaktu z drugim człowiekiem prowadzi do dialogu. Było to działanie zbieżne z prezentowaną przez papieża wizją osoby jako „bytu w relacji” – w relacji z sobą, z innymi ludźmi, z Bogiem⁵². Celem i miarą stosowania komunikacyjnych zdolności człowieka jest bowiem osoba i wspólnota: „komunikacja musi przebiegać od osoby do osoby i służyć integralnemu rozwojowi osób”⁵³. Ludzie, którzy stają się szafarzami duchowej potęgi, powinni ukazywać wartości i zachowania służące dobru wspólnemu.

Prezentacja myśli Jana Pawła II na temat związku przepowiadania z przekazem medialnym, jak również przytoczone przykłady działań papieża potwierdzają, że komunikacja stanowiła integralną część misji Kościoła. Była to komunikacja w pierwotnym tego słowa znaczeniu, nawiązującym do greckiego terminu *methexis*, uczestnictwo; uczestnictwo w tym, co wspólne, tworzenie tego, co wspólne. Armando Fumagalli uważał, że swoista rewolucja komunikacyjna Jana Pawła II była nacechowana głębokim uczestnictwem w wydarzeniach – była to swego rodzaju *performance*, używając terminów teatralnych, prawdziwe wcielenie się słowa, używając terminów teologiczno-pastoralnych⁵⁴. W świecie global-

---

⁵⁰ L. Accattoli, *Effetto Wojtyła*, „Mass Media” 5 (1986) nr 1, s. 5–12; *La narrazione del carisma. I viaggi di Giovanni Paolo II in televisione*, red. G. Guizzardi, Roma 1986; D. de Kerckhove, *L'aura elettronica*, „Mass Media” 5 (1986) nr 1, s. 24–44.

⁵¹ R.T. Craig, *Communication as a Practical Discipline*, w: *Rethinking communication*, vol. 1, ed. B. Dervin, L. Grossberg, B. O'Keefe, E. Wartella, Newbury Park 1989, s. 97–122.

⁵² Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio* o relacjach między wiarą a rozumem, Poznań 1998, nr 21.

⁵³ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w środkach społecznego przekazu* (2000), nr 21, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/etyka-20000604.html (7.02.2020).

⁵⁴ A. Fumagalli, *Una rivoluzione comunicativa*, w: *Karol Wojtyła, un Pontefice in diretta*, ed. G. Mazza, Roma 2008, s. 84.

nej, szybkiej komunikacji była to właściwa odpowiedź na zjawisko silnej mediatyzacji życia człowieka, szukającego wciąż nowych sposobów na bycie w relacji z innymi. W świecie globalnej, szybkiej komunikacji była to właściwa odpowiedź na zjawisko silnej mediatyzacji życia człowieka, szukającego wciąż nowych sposobów na bycie w relacji z innymi⁵⁵.

Bibliografia

- Accattoli L., *Effetto Wojtyła*, „Mass Media” 5 (1986) nr 1, s. 5–12.
- Craig R.T., *Communication as a Practical Discipline*, w: *Rethinking communication*, vol. 1, ed. B. Dervin, L. Grossberg, B. O’Keefe, E. Wartella, Newbury Park 1989, s. 97–122.
- De Kerckhove D., *L’aura elettronica*, „Mass Media” 5 (1986) nr 1, s. 24–44.
- Drożdż M., *Godność osoby ludzkiej jako fundament i cel komunikacji medialnej*, „Studia Socialia Cracoviensia” 8 (2016) nr 2, s. 11–28.
- Fumagalli A., *Una rivoluzione comunicativa*, w: *Karol Wojtyła, un Pontefice in diretta*, ed. G. Mazza, Roma 2008, s. 81–90.
- La narrazione del carisma. I viaggi di Giovanni Paolo II in televisione*, red. G. Guizzardi, Roma 1986.
- Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio o relacjach między wiarą a rozumem*, Poznań 1998.
- Jan Paweł II, *Encyklika Redemptoris missio o stałej aktualności posłania misyjnego*, Watykan 1990.
- Jan Paweł II, *List apostolski „Szybki rozwój” do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu*, (24.01.2005), www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/szybkir_24022005.html (27.02.2010).
- Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Konkordancja*, red. D. Sonak, I. Piątek-Belina, D. Belina, A. Szajda, M. Wyrostkiewicz, Lublin 2015.
- Jan Paweł II, *Istota wielkości i odpowiedzialności sztuki i publicystyki. Przemówienie do artystów i dziennikarzy*, Monachium, 19.11.1981, w: Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, Rzym 1986, s. 99–108.
- Jan Paweł II, *Bądźcie współpracownikami prawdy w służbie sprawiedliwości i miłości. Do pracowników mass mediów* (Los Angeles, 15.09.1987), w: *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II*, zebrał i opracował ks. A. Lewek, Warszawa 2008.
- Kościół Jana Pawła II - Kościół Benedykta XVI. Z Haliną Bortnowską*, ks. Michałem Czajkowskim, ks. Tadeuszem Dzidkiem i ks. Grzegorzem Rysiem rozmawia Janusz Poniewierski, „Znak” 1 (2006), s. 18–43.
- Krajewski S., *Jan Paweł II w oczach Żydów*, „Znak” 1 (2006), s. 85–89.

---

⁵⁵ Por. M. McLuhan, *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, tłum. N. Szczucka, Warszawa 2004; D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, tłum. M. Bucholc, A. Szulżycka, Warszawa 2008.

Maciejewski J., *Karol Wojtyła i Jan Paweł II wobec literatury*, „W Drodze” 7 (1983), s. 57–72.

McLuhan M., *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, tłum. N. Szczucka, Warszawa 2004.

McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, tłum. M. Bucholc, A. Szulżycka, Warszawa 2008.

Orędzia na Dni Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/210,oredzia-na-dni-srodkow-spolecznego-przekazu> (6.02.2020).

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w Internecie*, Watykan, 22.02.2002, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/internet_etyka_22022002.html (10. 02.2020).

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Instrukcja duszpasterska „Aetatis novae” o przekazie społecznym w 20. rocznicę ogłoszenia instrukcji „Communio et Progressio”* (22.02.1992), OsRomPol 13 (1992) nr 6, s. 50–59.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, tekst polski, nowe tłum., red. M. Przybył, Poznań 2002, s. 104–166.

Van Dijk J., *Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, tłum. J. Konieczny, Warszawa 2010.